

Türk Edebiyatında *Pendnâme-i Attar*'ın Manzum Tercümeleri ve Seyyid Ali Rızâ'nın *Riyâzü'r-Rızâ*'sı

Serkan TÜRKOĞLU^(*)

Öz: İslam toplumlarının edebiyatlarında oldukça rağbet gören bir tür olan *pendnâmeler*; İslamî öğretileri, pratik ahlak kurallarını, bazı toplumsal olguları öğüt tarzıyla ele alan eserlerdir. Şairler ve yazarlar, kendi hayat tecrübelerini sonraki nesillere aktarmak amacıyla bu türden eserler yazmışlardır. Arap ve Fars edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da bu türden birçok eser kaleme alınmıştır. Türk edebiyatındaki *pendnâmelerin* çoğu, Feridüddin Attâr'ın *Pendnâme*'sinin tercümesi, şerhi veya bundan esinlenerek yazılmış eserlerdir. *Pendnâme*'yi ilk olarak XVI. yüzyıl şairlerinden Sabâyî Türkçe'ye tercüme etmiştir. Sonraki yüzyıllarda da tercüme edilmeye devam edilen esere birçok şarih tarafından manzum ve mensur şerhler yazılmıştır. Bu çalışmada *Pendnâme-i Attâr*'ın manzum Türkçe tercümeleri üzerinde durulmuş ve bu tercüme geleneğinin bir parçası olan Seyyid Ali Rızâ'nın *Riyâzü'r-Rızâ* adlı *Pendnâme* tercümesi tanıtılmıştır. Ayrıca *Riyâzü'r-Rızâ*'nın Hasan Şuûrî'nin *Pendnâme Tercümesi*'yle olan benzerlikleri ve ortak yönleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Pendname*, Seyyid Ali Rıza, Feridüddin Attâr, tercüme, şerh.

Pendnâme-i Attar's Poetic Translation in Turkish Literature and Seyyid Ali Rızâ's Riyâzü'r-Rızâ

Abstract: *Pendnames* which are used widely in Islam societies are the work which deal with Islamic doctrines, practical moral norms and some social problems with a wisdom style. Poets and writers are written such works for transferring their own experiments to next generations. As in Arabic and Persian literature many works in this genre were written. Much of the *Pendname*'s written in Turkish are translated, annotated or inspired from Feridüddin Attâr's *Pendnâme*. *Pendnâme* was formerly translated into Turkish by Sabâyî. In the following centuries this work is annotated by various writer by poetic and prosaic forms. In this study we focus on Turkish poetic translations of *Pendnâme-i Attâr*. An as a piece of the translation tradition, we examined Seyyid Ali Rızâ's *Riyâzü'r-Rızâ*. By the other hand we evaluated Hasan Şuûrî's *Pendnâme Tercümesi* by the common features.

Keywords: *Pendnâme*, Seyyid Ali Rıza, Feridüddin Attâr, translation, explanation.

Makale Geliş Tarihi: 27.09.2017

Makale Kabul Tarihi: 13.03.2018

I. Giriş

Arapça “nush” kökünden türeyen “nasihat” kelimesi, “hata ve kusurları gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülüğü sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının faydasına ya da zararına olan konularda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret” anlamlarında kullanılır (Çağrı, 2006: 408). *Nasihatnâme* / *pendnâme*

^(*)Dr.Öğr.Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (serkan.turkoglu@gop.edu.tr)

ise “fert ve toplumu eğitmek, devlette dirlik ve düzeni sağlamak amacıyla yazılan eserlerin genel adıdır.”(Pala, 2006: 409).

Arap edebiyatında müstakil nasihatnâmeler / pendnâmeler bulunmamasına karşın, Fars ve Türk edebiyatlarında bu konuda yazılmış birçok müstakil eser mevcuttur. Özellikle Fars edebiyatında nasihatnâme / pendnâme yazma geleneği çok eskilere dayanmaktadır. Pendnâmelerin Sasaniler döneminden itibaren yazıldığı bilinmektedir. Fars edebiyatında kaleme alınmış pendnâmelerin en meşhuru kuşkusuz Feridüddin Attâr (öl. 618/1221-1222)’ın *Pendnâme*’sidir. Hacim itibarıyla küçük çaplı bir eser olmasına rağmen, hem Fars edebiyatında hem de Türk edebiyatında büyük bir etki sahasına sahip olmuştur. İslâmî toplumların edebiyatlarını derinden etkileyen *Pendnâme* için M. Nuri Gençosman şu ifadeleri kullanmaktadır:

İslâmî ve tasavvufî bir görüşe dayanan pratik ahlâk kurallarını, insanlık duygularını beşerî faziletlerle muaşeret usullerini, hatta en basit yaşayış tarzlarını kuvvetli ve ahenkli bir mesnevi kalıbı içinde vecizelendiren bu küçük eser, kendi nevinde en mükemmel bir örnektir. Çok itinali bir şekil ve üslûp nizamı altında yazılmış olan Pendnâme bize sekiz asır önce Şark-İslâm klâsiklerinin şekil ve öz bakımından eriştiği merhaleyi de aydınlatmaktadır. (Gençosman, 1985: VI).

Pendnâme’nin Feridüddin Attâr’a ait olup olmadığı konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Fakat Türk edebiyatındaki tercüme ve şerhlerine bakıldığında, mütercimlerin ve şarihlerin eserin Attâr’a aidiyeti konusunda şüphe duymadıkları görülmektedir.

Attâr’ın tasavvufî mesnevilerinden olan *Pendnâme*, İslam dininin temel öğretilerini, ahlaka dair kaideleri, insanların tekâmülünü amaçlayan düsturları ve nasihatleri içeren bir eserdir. İçerdiği evrensel mesajlar sayesinde, hem kendi coğrafyasında hem de diğer İslam toplumları arasında rağbet gören bir eser olmuştur. Hatta Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak da okutulmuştur.

Tasavvufî-didaktik mesneviler arasında yer alan *Pendnâme*’nin Türk edebiyatında birçok tercüme ve şerhi vardır. Türkçe’ye ilk olarak XVI. yüzyılda tercüme edilen *Pendnâme*’nin tercümesini yapmak veya bu esere şerh yazmak, sonraki yüzyıllarda neredeyse bir gelenek hâline gelmiştir. Esere yapılan şerhler ayrı bir çalışma konusu olup, biz burada eserin manzum tercümeleri üzerinde duracağız.

A. *Pendnâme-i Attâr*’ın Türkçe Manzum Tercümeleri

1. Sabâyî Hayreddin Çelebi (XVI. Yüzyıl), *Sırât-ı Müstakîm (Tercüme-i Pend-i Attâr)*.¹

Kaynaklarda Sabâyî’nin hayatı hakkında pek fazla bilgi yer almaz. Asıl adı Hayreddin’dir. XV. veya XVI. yüzyıl şairi olduğu konusunda farklı değerlendirmeler vardır. 909/1503-917/1511 yıllarını kapsayan bir in’âmâtdefterine göre en çok ihsan alan şairdir. Bu defterdeki bilgiler esas alındığında Sabâyî’nin Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, I. Selim ve Kanuni dönemlerini idrak ettiği söylenebilir. Şairin ölümü 943/1535 ile 945/1538 yılları arasında olmalıdır (Atlansoy, 2005: 28-29).

¹ Eser üzerine bir yüksek tezi hazırlanmıştır bk.: (Atlansoy, 1987).

*Pendnâme-i Attâr'*ın Anadolu sahasındaki ilk Türkçe manzum çevirisi olan *Sırât-ı Müstakîm* adlı eser, Eski Anadolu Türkçesi'nin fonetik ve morfolojik özelliklerini ihtiva etmektedir. Bazı arkaik kelimeleri de içermesinin yanı sıra tasavvuf terminolojisine ışık tutan yönleri bünyesinde barındırması bakımından ayrı bir önem kazanmaktadır (Atlansoy, 2005).

Hadım Ali Paşa'nın emriyle kaleme alınan ve 1501-1511 yılları arasında telif edildiği tahmin edilen *Sırât-ı Müstakîm*, mesnevi nazım şekliyle yazılmış, *Pendnâme-i Attâr'*ın vezni kullanılmıştır (Atlansoy, 2005).

2. Rumelili Zaîfî, Pîr Mehmed Evrenos b. Nureddin (öl. 1553), *Bostân-ı Nesâyih (Tercüme-i Pend-i Attâr)*.

Adı Pîr Muhammed bin Evranos bin Nûreddîn bin Fâris Eş-Şehir be-Zaî'fî er-Rumî el-Ma'denî el-Karatovavî'dir, Karatovalıdır. Meşhur Hacı Evranos sülalesindedir (Büyükkarcı-Yılmaz, 2017). Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Zaîfî'nin doğum tarihi için Kamil Akarsu 900/1494 yılını işaret etmektedir (Akarsu, 1990: XVIII). Zaîfî'nin ölüm tarihi de doğum tarihi gibi kesin olarak bilinmiyor. Farklı görüşler ışığında ölümünün en erken 964/1557 olduğunu kabul etmek gerekir (Koçin, 1991: 31).

Bostân-ı Nesâyih, Feridüddin Attâr'ın *Pendnâme*'sinin Türkçe çevirisidir. 1573 beyitten oluşan bu eserin 580. beyte kadar olan bölümü *Pendnâme* çevirisi, bundan sonrası teliftir (Koçin, 1991). *Bostân-ı Nesâyih*, bütünüyle aslına bağlı kalınarak kelime kelime yapılan bir tercüme değildir. Bu sebeple bu eser, günümüzdeki tercüme anlayışını aşan bir anlam taşımakta ve *Pendnâme* ile bazı yönlerden farklılıklar göstermektedir.

3. Edirneli Nazmî (öl. 1559'dan sonra), *Tercüme-i Pend-i Attâr*.²

Kaynaklarda hayatı hakkında ayrıntılı bilgi olmayan Nazmî'nin Çaldıran seferine katılımı söz konusu olduğundan, doğumunun XV. yüzyılın son çeyreğine denk geldiği düşünülebilir (Üst, 2017). Asıl adı Mehmed olan Nazmî'nin ölüm tarihi net olarak bilinmemekle birlikte Divan'ındaki tarih manzumelerinden hareketle 962/1559 tarihinden sonra ölmüş olması gerekmektedir (Köksal, 2017).

Mesnevi nazım şekliyle yazılan eser, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla kaleme alınmıştır. Eser toplamda 3000 beyittir ve 1559 yılında tamamlanmıştır. Eserde öncelikle kaynak metindeki beyit verilip bir beyitle tercümesi yapılmıştır. Daha sonra bu beytin anlamı birkaç beyit eklenerek genişletilmiştir (Mazıoğlu, 1997: 47-53). Bu özelliğiyle eser, bire bir tercümeden ziyade, genişletilmiş tercüme veya kısmen de şerh olarak değerlendirilebilir.

4. Emre (öl. 1557'den sonra), *Tercüme-i Pendnâme-i Attâr*.

XVI. yüzyılda (Şehzade Bayezid dönemi) yaşamıştır. Kaynaklarda hayatı hakkında bilgi yoktur. Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid için Attâr'ın *Pendnâme*'sinin Türkçe manzum çevirisini yapmıştır. Uzun bir süre bu esrin Edirneli şair Emrî'ye ait olduğu sanılmıştır (Mazıoğlu, 1981).

² Edirneli Nazmî'nin *Tercüme-i Pend-i Attâr'*ı için bk.:(Altun, 2004).

Tercümenin başında 21 beyitlik Farsça bir manzume vardır. Bundan sonra sebeb-i telif bölümü gelir. Bayezid bir sabah elinde tuttuğu *Pendnâme*'yi kendisi için tercüme etmesini söyler. Şehzade, Emre'den bu Acem güzeline Türkî elbise giydirmesini istemiştir:

Ol şeh-i hurşîd-fer âli-tebâr
Kâm-bîn ü kâm-yâb u kâm-kâr

Tutmış elde işbu zibâ nâmeyi
Didi Türkî eyle bu câmeyi

Rûmî hil'atde bu mahbûb-ı Acem
Cilve kılsun kavm-i Rûm'a dem-be-dem (Mazıoğlu, 1981).

Kaynak metinde olduğu gibi mesnevi nazım şekliyle ve aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Emre, *Pendnâme*'yi beyit beyit çevirmiştir. İfade gayet rahat ve akıcıdır. Dil oldukça sade ve terkipler azdır (Mazıoğlu, 1981). Fakat tercümedeki düzen ile eserin tertibi arasında farklılıklar vardır. Mütercim bazen Farsça nüshada bulunmayan başlıklar ilave etmiştir. Bu başlıklar gerekli gibi görünse de çoğu zaman lüzumsuzdur. Mütercimin çeviride don derece serbest hareket ettiği görülür. Birçok Arapça, Farsça kelime ve terkipleri aynen aktarır (Bilgin, 1998).

5. Mecîdî, Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâîl (öl. 1588), *Tercüme-i Pend-i Attâr*.

XVI. yüzyıl Osmanlı ulemasından olan Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh et-Tosyavî, başta tefsir olmak üzere çeşitli ilim dallarında birçok eser veren çok yönlü bir şahsiyettir. Tasavvufî bir çevrede yetişen Mecîdî, Kuran tefsirine yönelik bazı eserler kaleme almıştır. Hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır (Toruk, 2010).

Pendnâme'nin bu çevirisi, kaynak metnin genişletilerek yapılan bir tercüme mahiyetindedir. Müellif, kaynak metindeki beyti bir beyitle tercüme ederken bazı beyitleri ise manzum bir şerh şeklinde daha kapsamlı bir şekilde tercüme etmiştir. Eserin biri Türkiye'de diğeri ise yurt dışında olmak üzere iki nüshası mevcuttur (Yazar, 2011).

6. Seyyid Alî b. Hasretî (öl. 1666'dan sonra), *Tercüme-i Pendnâme*.

Hasretî'nin Pend-i Attâr tercümesi; birkaç kütüphanede nüshası bulunan ve *Şerh-i Pend-i Attâr* ismiyle kayıtlı bulunan Arapça *Pendnâme* şerhi içinde yer almaktadır. Hasretî eserinin Arapça olan giriş kısmında; bir gün Attâr'ın *Pendnâme*'sinin eline geçtiği, ancak bu eserin herhangi bir şerhini bulamadığını dolayısıyla eseri şerh etmeye karar verdiğini ifade eder. Eserinin işleyişi hakkında da bilgi veren Hasretî, söz konusu kaynak metni evvelâ Türkçe ve manzum olarak tercüme ettiğini daha sonra Arapça mensur olarak şerh ettiğini bildirmektedir (Yazar, 2011: 396).

Hasretî'nin çevirisi kendisinin de ifade ettiği gibi manzum olup kaynak metinde olduğu şekliyle aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle yazılmıştır. Genellikle mısra mısra yapılan tercüme, kaynak metin verildikten sonra, Arapça şerhten önce yer

almaktadır. Hasretî'nin tercümesi, büyük oranda kaynak metne bağlı bir çeviri olup kaynak metindeki anlam aynen Türkçe'ye aktarılmaya çalışılmıştır (Yazar, 2011).

7. Hasan b. Abdullah el-Halebî Şuûrî (öl. 1693-94), Tercüme-i Pend-i Attâr.

Hakkında yeteri kadar malumatımızın olmadığı Hasan Şuûrî, Halep'te doğmuştur. Divan-ı hümayun katipliği görevinde bulunmuştur. 1105/1693-94'te İstanbul'da vefat etmiştir (Konar, 2010).

Eserleri: *Dîvân*, *Ferheng-i Şuûrî* veya *Lisânü'l-Acem* adıyla bilinen Farsça bir sözlük, *Tadil-i Enmuzece (Emzice)* adlı tıbbî dair bir risale, Riyâzî'nin eserine zeyl olarak kaleme aldığı *Düstûr-ı Amel Zeyli*, Farsça'dan tercüme ettiği *Durûb-ı Emsâl Zeyli* ve *Tercüme-i Pend-i Attâr*' (Aksoyak, 2017).

Hasan Şuûrî'nin *Pendnâme* tercümesi, ilerleyen bölümlerde Seyyid Ali Rızâ'nın *Riyâzü'r-Rızâ* adlı *Pendnâme* tercümesiyle karşılaştırılırken daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bu nedenle burada Şuûrî'nin biyografisini vermekle yetineceğiz.

8. Ahmed Resmî Efendi (öl. 1783), Tercüme-i Pend-i Attâr.

Osmanlı Müellifleri'nin yazarı Bursalı Mehmed Tahir, eserinde Ahmed Resmî Efendi'nin Attâr'ın *Pendnâme*'sini tercüme ettiğini bildirirse de eserin herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır (Hamada, 2014).

9. Siyâhîzâde Alî Efendi (öl. 1789?), Gülşen-i Ahbâr.

Bursa'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed'dir (Hamada, 2014). Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 1710-1720 tarihleri arasında doğduğu tahmin edilmektedir (Hamada, 21). Siyâhîzâde veya Sipâhîzâde sanıyla tanınmıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra bazı medreselerde ders verdi. Bağdat ve İzmir'de kadı olarak görev yapmıştır (Ördek, 2017). İyi bir eğitim almış olup sağlam bir Arapça bilgisine sahiptir. *Pendnâme* tercümesi ile *Gülîstân*'ı şerh ettiği bilgileri de dikkate alınırsa Farsça'ya da hâkim olduğu söylenebilir. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla hayatının büyük bir bölümünü İstanbul ve çevresinde geçirmiştir. 1783-1790 yılları arasında bir tarihte vefat etmiş olması ihtimali yüksektir (Hamada, 2014).

Siyâhîzâde, tercümesini Beykoz sahilinde sakin insanların istekleri üzerine Ramazan 1197/ Temmuz-Ağustos 1783 tarihinde tamamlamıştır. Siyâhîzâde, tercümesine herhangi biri girişi yapmadan, başka bir ifade ile tercümesine dair bilgilere yer vermeden doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlar. Mesnevî nazım şekliyle ve aruzun remel bahrindeki *fâ ilâtün fâ ilâtün fâ ilâtün f'ilün* kalıbıyla oluşturulan bu tercüme, 77 fasıl ve 847 beyitten oluşmaktadır (Hamada, 2014).

10. Zahrî Mehmed Efendi (öl. 1816'dan sonra), Nazm-ı Miftâh-ı Pend.

"Hazâ Kitâbu Pend Tercüme-i Zahrî Mehmed" başlıklı eser, hamdele ve salvele bölümüyle başlar. Bu bölümden sonra eserin sebep-i telif bölümü gelir. 33 beyitlik bu bölümde şair, yalnızlığı seçtiğini, aşk ateşiyle yanıp tutuştuğunu; ancak kimsenin kendisini anlamadığından şikayet eder. Bir gün rüyasında şeyhi Ebu Bekir Ağa'nın kendisinden *Pendnâme*'yi nazma çekmesini ister. Şair, şeyhinin bu isteğinden sonra *Pendnâme* tercümesine başlar. Kaynak metninle aynı vezinde yazılan eserde, her beyit beşer beyitle tercüme/şerh edilir (Yazar, 2011).

11. Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hüseynî (öl.?), *Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr.*

Hayatı hakkında herhangi bir malumatımız yoktur. Pendnâme'ye yazdığı tercümenin yegâne nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü nr. TY 7190'da yer almaktadır. Nüshanın 1a varağındaki "Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hüseynî" ibaresinden hareketle eserin adını ve müellifini öğrenmekteyiz.

Eser, kaside nazım şekliyle yazılmış 102 beyitlik tevhid, münacat ve nat manzumeleriyle başlamaktadır. Bu bölümden sonra, "sebeb-i telif" hüviyetinde mensur bir bölüm gelmektedir. Arapça ve Farsça bilmeyenler için fayda sağlayabilecek bir eser kaleme almak istediğinden bahseder. Mensur bölümün sonunda ise okurlardan kendisi için dua talebinde bulunur:

"... bu nâme-i nâmiye envâr-ı nasihatın abd-i mütercimi ve bu sahife-i fasîha-i gülzâr-ı vasiyyetinin andelib-i mürettibi el-fakîrû'l hakîrû'l kasîrû'l mu'terîf bi'n-noksân ve'l-taksîrû'l-müftekir ilâ rahmeti Rabbihü's-Samedü'l-kereü'l-ganî Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hüseynî'dir... lisân-ı Arabî ve zebân-ı Farisiden behre-mendân olmayan yârâna sûd-mend bir Türkî nasihat-nâme imlâ kıla... Hazret-i Şeyh Attâr (kuddise sirrehü) nesâyihü'l-veled ile mevsûm Pendnâme dimekle meşhur olan manzum risâlelerin dergâh-ı İlâha tevekkül ve ravza-i risâlet-penâha tevessül idüp bazı ziyâdesini müstahsen olanın ilhakıyla Farisiden Türkiye tercüme ide...ihvân-ı safâ bu nasihatlerinden behre-mend olup... bu bendeyi duâ-yı hayr ile mezkûr idüp..." (el-Hüseynî, 6^a-6^b).

Bu mensur bölümden sonra tercümeğe geçilir. Kaynak metnin verilmediği eserde, her beyit bir beyitle bazen de biraz daha genişletilerek tercüme edilmiştir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eserde aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı kullanılmıştır. Nüshanın sonundaki temmet kaydında 1263/1846-47 tarihi bulunmaktadır. Bu tarihin eserin tamamladığı tarih mi yoksa istinsah tarihi mi olduğu belli değildir.

12. Nâilî-i Cedîd (öl. 1876), *Kenz-i Nesâyih.*

1239/1823-24'te Manastır'da doğmuştur. Asıl adı Salih'tir. Nâilî-i Cedîd olarak tanındı (Miyasoğlu, 2011). Kuran-ı Kerim yazarak ve özel ders vererek geçimini sağlayan Nâilî, Encümen-i Şuarâ şairleriyle aynı safta yer almıştır. 1293/1876-77'de Mısır'da vefat etti (İnal, 2000: 1074).

En önemli eseri *Pendnâme-i Attâr* tercümesi olan *Kenz-i Nesâyih*'tir. Eser, mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış ve aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı kullanılmıştır. Eserde Attâr'ın *Pendnâme*'sindeki tertip sırası takip edilmiştir (Balçı, 2011).

Önce kaynak metnin verilerek her bir beytin beş beyit ile tercüme/şerh edildiği eser, kelime kelime tercümeden ziyade genişletilmiş bir tercüme hatta şerh niteliğindedir. Kaynak metinden sonra gelen ilk beytin tercüme hüviyetinde olduğunu, sonra gelen dört beytin ise kaynak metnin açıklaması/şerhi olduğunu söylemek daha doğru bir tespit olabilir.

13. Seyyid Alî Rızâ (öl. 1850'den sonra) ve Riyâzü'r-Rızâ'sı

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulamadığımız Seyyid Alî Rızâ'nın ulaşabildiğimiz tek eseri, *Pendnâme-i Attâr*'ın tercümesi olan *Riyâzü'r-Rızâ* adlı eseridir. Müellif nüshası olan eldeki tek eserden hareketle, Seyyid Alî Rızâ'nın XIX. yüzyılda yaşadığını ve eserinin telif tarihi olan 1266 / 1850'de veya bu tarihten sonra vefat ettiğini bilmekteyiz.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin yazıldığı tarihte (1266/1850) hayatta olan Ali Rıza isimli dört şair vardır.

Ali Rızâ, Hâdî (öl. 1285/1868): Doğum tarihi bilinmeyen Hâdî, Eskişehir'de doğmuştur. Hâdî mahlasını kullanan şairin asıl adı Ali Rızâ'dır. Şiirlerinde Ehl-i Beyt sevgisini akıcı ve duru bir lisanla dile getirmiştir (Arslan, 2017a).

Hacı Ali Rızâ Efendi, Pertevî/Fevzî/Rızâ (öl. 1320/1902): 1830'da Isparta'nın Yalvaç ilçesinde doğmuştur. Asıl adı Hacı Ali Rızâ Efendi'dir. Şiirlerinde Rızâ, Fevzî ve Pertevî mahlaslarını kullanmıştır. Şair, âlim, hattat ve kütüphaneci olan Ali Rızâ Efendi, pek çok eseri şerhetmiş, haşiyeler yazmış ve mecmualar tertip etmiştir (Arslan, 2017b).

Bursalı Ali Rızâ Efendi, Rızâ (öl. 1323/1905): 1231/1816'da Bursa'da doğdu. İyi derecede Arapça ve Farsça bilen Ali Rızâ Efendi, aynı zamanda hattattır. *Kartalnâme* ve *Mesleknâme-i Humâyun* adlı iki eseri vardır (Arslan, 2017c).

Ali Rızaullah Efendi (öl. 1271/1855): Diyarbakırlı olan Ali Rızaullah Efendi, 1178/1764'te doğdu. Şiirlerinde Rızâ mahlasını kullandı. Çeşitli medreselerde müderris olarak görev yapmıştır. İki divanı vardır (Erdoğan, 2017).

Riyâzü'r-Rızâ'nın sahibi bu şairlerden biri olabileceği gibi, Ali Rıza adlı başka bir şair de olabilir. Dolayısıyla şairin biyografisine dair söyleyebileceğimiz tek şey, 1266/1850'de hayatta olduğudur.

a. Nüsha Tavsifi

Müellif nüshasıdır. 51 varak, her varak ortalama 17 satır vardır. Başlıkların yazımında sürh mürekkep kullanılmıştır. İç kapakta kütüphane mührü vardır. Serlevha boş bırakılmıştır ve başlık bulunmamaktadır. Nüshanın 1b varağında eserin ve müellifin adının da geçtiği mensur bir bölüm yer almaktadır. Tercüme, 2b'den itibaren başlamaktadır. Aşağıda yer alan temmet kaydına göre, müstensih aynı zamanda eserin mütercimidir. Eser, 1266 Ramazan'ında (1850'de) tamamlanmıştır.

“İşbu mecelle-i cemilenin tahrîri mütercim-i pür-me'âsî olan ahkarü'l-verâ Seyyid Alî Rızâ'nın kalem-i şikeste-rakam ile iki yüz altmış altı senesi Ramazânında resîde-i hitâm olmuştur.” (vr., 51^b)

Başı;

Hamd-i bî-had Hudâ-yı pâk-râ

Ân ki îmân dâd müştî hâk-râ

Sonu;

Rahmet-i Hak ol kesi şâd eyliye

Kim bu nushı cân u dilden okıya

b. Eserin Seyyid Alî Rızâ'ya Aidiyeti

Eserin Seyyid Alî Rızâ tarafından yazıldığı, hem eldeki tek nüshanın başında yer alan mensur bölümden hem de eserin sonunda yer alan temmet kaydından anlaşılmaktadır. Eserin başında yer alan mensur bölüm şu şekildedir:

“Elhamdülillâhi vahdehü ve’s-salâtü ve’s-selâm alâ Muhammedi’n-nebiyy ba’de ve alâ âlihi ve ashâbihi’l-kirâm ba’d-ez-în ma’lûm ola ki cenâb-ı Şeyh Ferîdüddîn Muhammed b. İbrâhîm el-Attâr (kuddise sirrehü) hazretlerinin işbu *Pend* nâm kitâb-ı cihân-pesendlerinin şerh ü îzâhına mukaddem ve mu’ahhar ba’zı zevât-ı kirâm hazerâtı taraflarından ve husûsâ Bursalı Şeyh Hakkı Efendi hazretlerinin taraf-ı kudsiyyet-me’âblarından bir şerh-i bî-nazîr tahrîrine himmet buyurulmuş ise de be-her beytini Türkî olarak nazmen tercüme tarîkine hiç bir taraftan sülûk ve tasaddî olunmamış bu üslûb ise mübtedîler için bir matlab-ı ekmel ve bir tarîk-i eshel olup ya’nî rûy-ı ‘arûs-ı ebyâtdan ref’-i nikâb-ı hicâb iderek beyt’ül-hayâl-i me’âle bilâ-vâsıta vüsûl ve rûhüle bâdî ve şâhid-i cemâl-i ma’nânın ‘ale’l-icmâl mütâla’a ve müşâhedesini mü’eddî olduğına binâen bu abd-i kem-bizâ’a Seyyid Alî Rızâ ve kaddesallâhü te’alâ kitâb-ı mezkûrun *Riyâzü’r-Rızâ* ismiyle dahî tesmiye edip zikr olunduğu vech üzere tercümesi tahrîrine bi’l-‘aczi ve’l-ihisâr tahrîk-i berâ’a iktidâr etmiştir.” (vr., Rızâ, 1^b)

Seyyid Alî Rızâ, Attâr’ın *Pendnâme*’sinin kendinden önce defalarca şerh edildiğini ve bu şerhler içerisinde İsmail Hakkı Bursevî tarafından yapılan şerhin benzersiz olduğunu ifade eder:

“...cenâb-ı Şeyh Ferîdüddîn Muhammed b. İbrâhîm el-Attâr (kuddise sirrehü) hazretlerinin işbu *Pend* nâm kitâb-ı cihân-pesendlerinin şerh ü îzâhına mukaddem ve mu’ahhar ba’zı zevât-ı kirâm hazerâtı taraflarından ve husûsâ Bursalı Şeyh Hakkı Efendi hazretlerinin taraf-ı kudsiyyet-me’âblarından bir şerh-i bî-nazîr tahrîrine himmet buyurulmuş...” (vr., 1^b).

Fakat *Pendnâme*’nin Türkçe manzum tercümesinin daha önce hiç yapılmadığını söyler:

“...be-her beytini Türkî olarak nazmen tercüme tarîkine hiç bir taraftan sülûk ve tasaddî olunmamış...” (vr., 1^b).

Seyyid Ali Rızâ’nın amacı, *Pendnâme*’yi Türkçe’ye manzum olarak tercüme etmektir. Böyle bir tercüme sayesinde, geline benzeyen beyitlerin yüzündeki perde kalkacak (beyitler daha anlaşılır hale gelecek), mana güzeli daha iyi müşâhede ve mütalaa edilecektir.

“...ya'nî rûy-ı 'arûs-ı ebyâtdan ref'-i nikâb-ı hicâb iderek beyt'ül-hayâl-i me'âle bilâ-vâsıta vüsûl ve rühûle bâdî ve şâhid-i cemâl-i ma'nânın 'ale'l-icmâl mütâla'a ve müşâhedesini mü'eddî olduğına binâen...”(vr., 1^b).

Böyle bir tercümenin gerçekleşmesi, okurlara da kolaylık sağlayacaktır.

“...bu üslûb ise mübtedîler için bir matlab-ı ekmele ve bir tarîk-i eshel olup...”(vr., 1^b).

c. Yazılış Tarihi

Eserin sonunda yer alan temmet kaydında, eserin Ramazan 1266 / 1850 yılının Temmuz ayında tamamlandığı bildirilmektedir.

“İşbu mecele-i cemilenin tahrîri mütercim-i pür-me'âsî olan ahkarü'l-verâ Seyyid Alî Rızâ'nın kalem-i şikeste-rakam ile iki yüz altmış altı senesi Ramazânında resîde-i hitâm olmuştur” (vr., 51^b).

d. Şekil Özellikleri

Riyâzü'r-Rızâ, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Eserde, kaynak metinde de kullanılan aruzun remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı kullanılmıştır. Toplam 880³ beyitten oluşmaktadır.

e. Muhteva

Eser, klasik mesnevi tertibine uygun olarak tevhid, na't ve münacat bölümleriyle başlamaktadır. 1-25. beyitler tevhîd, 26-34. beyitler na't, 35-40. beyitler din büyüklerine övgü ve 41-50. beyitler ise münâcât bölümlerini oluşturmaktadır. Eser, nasihat konulu bir mesnevi olduğu için olay bütünlüğü arz eden bir hikâyeye yer verilmemiştir. Her konu için farklı bir başlıklandırma yapılmış; fakat başlıklar *Pendnâme-i Attâr*'daki gibi orijinal şekliyle verilmiş, Türkçe'ye tercüme edilmemiştir.

Riyâzü'r-Rızâ'nın konu başlıkları şu şekildedir:

Tevhîd⁴ (Allah'ı birleme ve övgü): 1-25

Der-Na't-ı Seyyidi'l-Mürselîn (Peygamberler efendisi için övgü): 26-34.

Menâkıb-ı E'imme-i Dîn Rıdvânullâh (Din büyüklerine övgü): 35-40.

Der-Münâcât-ı Kâdiyü'l-Hâcât (Allah'a yakarış): 41-50.

Der-Nikûhiş-i Nefs-i Emmâre Mî-gûyed (Nefs-i emmârenin kötülenmesi): 52-70.

Der-Fevâ'id-i Hâmûşî Mî-Gûyed (Suskunluğun faydaları): 71-82.

Der-Amel-i Sâliha Mî-Gûyed (Güzel amelde bulunmak): 83-92.

³ Eserde kaynak metne de yer verildiği için toplam beyit sayısı 1760'tır. Tercüme metninin beyit sayısı toplam 880'dir.

⁴ Eserde bu şekilde bir başlıklandırma yoktur; fakat içerik olarak tevhid konulu bölümdür.

- Der-Beyân-ı Ân ki Pâdişâhân-râ Ziyân Dâred (Padişahların özellikleri): 93-101.
- Der-Beyân-ı Ahlak-ı Hamîde Gûyed (Güzel ahlak): 102-110.
- Der-Beyân-ı Çâr Çîz Ki Der-Hatarest Mî-Gûyed (Tehlikeli şeyler): 111-120.
- Der-Beyân-ı Çâr Çîz Ki Alâmet-i Nîk Bahtî-Est (Güzel talih): 121-129.
- Der-Beyân-ı Esbâb-ı Akıbet Gûyed (Akıbet hakkında): 130-146.
- Terk-i Zâhir Kerd ü Bâtın Sâhten (İnsanın zahir ve batını hakkında): 147-156.
- Der-Sıfat-ı Dervîşî ve Hubb-i Dervîşân (Dervişlerin özellikleri ve onlara yakınlık): 157-166.
- Der-Sıfat-ı Bed-bahtî Mî-Gûyed (Bahtsızlık): 167-175.
- Der-Sıfat-ı Riyâzet Mî-Gûyed (Riyazet): 176-185.
- Der-Beyân-ı Mücâhede-i Nefs Gûyed (Nefisle mücadele etmek): 186-196.
- Der-Beyân-ı Fazilet-i Fakr Mî-Gûyed (Fakirliğin fazileti): 197-211.
- Buved Temâsîl-i Nikû Bâ-În Sühan (Güzel bir temsil): 212-232.
- Der-Beyân-ı Hod-perestî Kerdenest (Kendini beğenme) 223-244.
- Der-Beyân-ı Eblehân Gûyed (Ahmaklığın beyanı): 245-253.
- İhtirâzî Kerde Bâyed Ez-Se Çîz (Üç şeyden kaçınmak): 254-265.
- Der-Beyân-ı İctinâb Ez-Çâr Çîz (Kaçınılması gereken dört şey): 266-274.
- Der-Beyân-ı Rest-gârî Gûyed (Kurtuluşa vesile olan şeyler): 275-282.
- Der-Sıfat-ı Zikru'llâh Mî-Gûyed (Allah'ı anmak): 283-290.
- Zikr-i Hak-râ Ber-Se Gûne Gofteend (Allah'ı zikretmenin çeşitleri): 291-303.
- Çâr Makbûl Hısâl İn Gofteend (Makbul olan huylar): 304-306.
- Çâr Nâ-Makbûl-i Hısâlet İn Faâl (Makbul olmayan huylar): 307-312.
- Der-Sıfat-ı Müdbirî Gûyed (Talihsizlik alametleri): 313-321.
- Der-Beyân-ı Sıfat-ı Dâniş Gûyed (İtibar edilecek şeyler): 322-331.
- Der-Beyân Sıfat-ı Nâ-Makbûl Gûyed (Muteber olmayan şeyler hakkında): 332-340.
- Ân ki Çâr Çîz Bûde Kem Bekâ (Bekası olmayan şeyler): 341-350.
- Der-Beyân Sıfat-ı Şükr Mî-Gûyed (Şükür hakkında): 351-359.
- Çâr Çîz Refte Bâz Âyed Muhâl (Geri gelmesi imkansız olan şeyler): 360-369.

- Der Beyân ârifat-ı Hâmûşî vü Sehâvet Mî-Gûyed (Suskunluk ve cömertliğe dair): 370-380.
- Der Beyân-ı İhtiyât Ez-Çâr Çîz (Dört şeye sebep olan dört şey): 381-387.
- Der-Düşmen Dâşten vü Dâm-Kerden Mî-Gûyed (Düşman ve düşmanın tuzağı): 388-392.
- Der Sfat-ı Zenân vü Sıbyân Mî-Gûyed (Kadın ve çocuk hakkında): 393-396.
- Der Beyân Hakk-ı Vâlideyn vü Farz Âverden Mî-Gûyed (Ana baba hakkı): 397-399.
- Der Beyân Tezâyüd-i Ömr Mî-Gûyed (Ömrü uzatan şeyler): 400-403.
- Der Noksân-ı Ömr Mî-Gûyed (Ömrü kısaltan şeyler): 404-409.
- Der Sâ'imet Durûğ-Gûy Gûyed (Yüz suyu dökme sebepleri): 410-421.
- Âb-rû Efvân Şevved Z'in Penc Rû (Yüz suyu dökmeyi artıran şeyler): 422-446.
- Tenbihât-ı Uhrâ (Diğer tenbihler): 447-452.
- Z'in Du-Kes Ahvâl-i Hod Pinhân Medâr (Sırrını saklaman gereken iki kişi): 453-469.
- Der Beyân-ı İhtirâz Ez-Düşmenân Gûyed (Düşmandan kaçınılması gerektiğine dair): 470-479.
- Der Beyân Sıfat-ı Hârî Mî-Gûyed (Düşkünlüğe sebep olan şeyler): 480-489.
- Der Sıfat-ı Yâr-i Muvâfik Gûyed (Dostluk hakkında): 490-498.
- Penç Çîz Ez-Penç Kes Neyâbed Revâ (Beş kimsede olmayan beş özellik): 499-503.
- Der Beyân-ı Ehl-i Sa'âdet Gûyed (Saadetin sebepleri): 504-508.
- Der Beyân-ı Rest-Gârî Gûyed (Kurtuluşa ulaştırıcı şeyler): 509-515.
- Der Sıfat-ı Sıdk u Emânet ü Sehâvet Mî-Gûyed (Doğruluk, eminlik ve cömerlik): 516-522.
- Der Sıfat-ı Terk-i Hışm u Kahr Gûyed (Kahr ve hiddeti ter etmek): 523-529.
- Der Beyân-ı Bî-Vefâ-yı Cihân Gûyed (Dünyanın vefasızlığı): 530-536.
- Der Sıfat-ı Ma'rifet-i Hak Gûyed (Marifet ve tahsili): 537-556.
- Der Sıfat-ı Vera' Gûyed (Doğruluk hakkında): 557-568.
- Der Sıfat-ı Şeref-i Hizmet Gûyed (Hizmet etmenin şerefi hakkında): 569-578.
- Der İkrâm-ı Mihmân Mî Gûyed (Misafire ikram etmek): 579-599.
- Der Sıfat-ı Alâmethâ-yı Ahmakân Gûyed (Ahmakların özellikleri): 600-609.

- Der Sıfat-ı Fâsık Gûyed (Fasığın özellikleri): 610-611.
Der Sıfat-ı Şâkî Gûyed (Şakinin özellikleri): 612-617.
Der Sıfat-ı Buhl Gûyed (Cimrinin özellikleri): 618-621.
Der Beyân-ı Hâcet Hâsten Gûyed (İstemeye dair): 622-623.
Der Sıfat Saht-Dil Mî-Gûyed (Katı kalpli kimsenin özellikleri): 624-628.
Der Sıfat-ı Kanâat Gûyed (Kanaat hakkında): 629-650.
Der Fasl-ı Sehâ Gûyed (Cömertliğin fazileti hakkında): 651-660.
Der Beyân-ı Ef'âl-i Şeytân Buved (Şeytanın işleri hakkında): 661-664.
Der Sıfat-ı Münâfık Gûyed (Münafiğin özellikleri): 665-672.
Der Alâmet-i Ehl-i Takvâ Mî-Gûyed (Takva sahiplerinin özellikleri): 673-676.
Der Beyân-ı Şukr-i Ne'mâ (Cennet ehli olanlar): 677-682.
Der Fâzilet-i Sadaka Mî-Gûyed (Sadakanın fazileti): 683-694.
Der Beyân-ı Nasâyıh Mî Gûyed (Nasihatin özellikleri): 695-702.
În Suhen Der Hâl-i Âdem Güfte Şüd (İnsanın hâlleri): 703-712.
Der Beyân-ı Mûcib-i Fakr Est (Fakirliğin gerekliliği hakkında): 713-733.
Der Beyân-ı Fevâ'id-i Sabr (Sabrın faydaları hakkında): 734-743.
În Suhen Tecrîd ü Tefrîd Amede (Yalnızlık hakkında): 757-769.
Der Beyân-ı Teferrüt Ez-Zâlim Şüde (Zalimden uzak durmak hakkında): 770-791.
Der Ri'âyet-i Mihmân (Misafirlik hakkında): 792-795.
Der Kerâmet-i Hudâ Vazıh Buved (Allah'ın açık ihsanları): 796-806.
Der Sadaka vü Hayr (Sadaka ve hayır işleme): 807-810.
Nesâyıh-ı Dîger (Diğer nasihatler): 811-833.
Der Sila-i Rahm (Akraba ziyareti hakkında): 834-838.
Ba'zı Hısâl-i Merdân (İnsanların bazı özellikleri): 839-848.
Nişân-ı Fukarâ (Fakirlerin alametleri): 849-855.
Nesâyıh-ı Dîger (Diğer nasihatler): 855-880.

f. Eserin Tercüme Özellikleri

Agâh Sırrı Levend, Klasik Türk edebiyatındaki tercüme anlayışının bugünkü çeviri anlayışını aşan daha geniş bir anlama sahip olduğunu söyler ve tercümelemleri dört farklı başlıkta değerlendirir:

- Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler.
- Kelime kelime olmamakla birlikte, aslına uygun bir şekilde yapılan çeviriler.
- Konusu aktarılarak yapılan çeviriler.
- Genişletilerek yapılan çeviriler (Levend, 1988: 80).

Birinci türdeki çevirilere erken dönemde gerçekleştirilen Kurân-ı Kerim tercümeleri örnek olarak gösterilebilir. Günümüzde “satırası tercüme” şeklinde terimleşmiş olan bu Kurân çevirilerinin nüshalarında Arapça metnin altına Türkçe karşılığının kelime kelime yazıldığı görülür.

İkinci başlıkta ele alınan çeviri şekli ise, kaynak metnin hedef dile aslının bozulmadan anlam olarak aktarılması şeklindedir. Burada esas olan mütercim kaynak metnin anlam bütünlüğüne sadık kalarak, kavrayabildiği ölçüde tercüme faaliyetini gerçekleştirmesidir. Bu tercüme faaliyetinde mütercim, kimi zaman kaynak metinde yer alan kelime ve terkipleri aynen kullanarak; kimi zaman da kaynak metindeki kelime ve terkiplerin tekrarından kaçınarak bu ibarelerin hedef dildeki karşılıklarını bulup kullanmak suretinde tasarruflarda bulunabilir.

Riyâzü'r-Rızâ'da tercüme yapılırken kimi beyitlerde kaynak metnin kelimelerinin, terkiplerinin ve ibarelerinin korunarak/tekrar edilerek beyitlerin tercüme edildiği görülmektedir.

Kaynak metin	<i>Ân</i>	<i>resûl-i Hak</i>	<i>ki</i>	<i>hayru'n-nâs</i>	<i>bûd</i>
Tercüme	Ol	resûl-i Hak	ki	hayru'n-nâs	idi
Kaynak metin	<i>Amm-ı pâkeş</i>	<i>Hamza</i>	<i>vü</i>	<i>Abbâs</i>	<i>Bûd</i>
Tercüme	Amm-ı pâki	Hamza	vü	Abbâs	idi (vr.4 ^a)

Yukarıda tablo içinde verilen örnekte görüldüğü gibi, kaynak metnin neredeyse bütün kelime ve terkipleri korunarak veya tekrar edilerek tercüme edilmiştir. “Ân” zamiri “Ol” şeklinde, “bûd” fiili ise “idi” olarak tercüme edilmiş; diğer terkip ve kelimelerin kaynak metindeki orijinal şekli tercih edilmiştir. Örnek metnin tercümesinde “Hamza” ve “Abbâs” gibi özel isimlerin tercüme edilmesi beklenemez; fakat “Amm-ı pâkeş”in “Amm-ı pâk” olarak, “resûl-i Hak”ın aynen “resûl-i Hak” şeklinde ve “hayru'n-nâs” terkiplerinin de aynı şekilde tercümede yer almasında Arapça, Farsça ve Türkçe'nin ortak kelime dağarcıklarına sahip olmasının payı büyüktür. “resûl-i Hak” ve “hayru'n-nâs” terkiplerinde yer alan kelimelerin tamamı her ne kadar Arapça menşeli olsa da, müslüman toplumların din dilinin bir parçası olması münasebetiyle, bahsi geçen terkipler ve kelimeler, Fars ve Türk toplumlarının aşına oldukları ifadelerdir. Zikredilen terkiplerin/kelimelerin tercüme edilmeden aynen tekrar edilmesinin sebebi bu şekilde açıklanabilir.

Kaynak metin	<i>Zikr-i hâsu'l-hâs</i>	<i>zikr-i sır</i>	<i>buved</i>			
Tercüme	Zikr-i hâsu'l-hâs	zikr-i sır	olur			
Kaynak metin	<i>Her</i>	<i>ki</i>	<i>zâkir</i>	<i>nîst</i>	<i>û</i>	<i>hâsir</i> <i>buved</i>

Tercüme	Kim	ki	zâkir	olmaya	ol	hâsir	olur(vr.,20 ^b)
---------	-----	----	-------	--------	----	-------	----------------------------

Yukarıdaki örnek, bir önceki örneğe benzer niteliktedir. Kaynak metinde yer alan “buved” fiili ve “û” zamiri hariç diğer terkip ve kelimeler, tercümede aynen muhafaza edilmiştir. Kaynak metin tercüme edilirken sadece cümlenin yüklemine Türkçe karşılığı verilmiştir.

Tercüme metinden verilen örnek beyitlerdeki kelime tercihlerinin kaynak metindeki kelimelerle simetrik olmasının yanı sıra öge dizilimlerinde de paralellik vardır. Kaynak metindeki kelime ve terkipler, tercüme metinde de aynen muhafaza edildiği için mütercim, olası vezin gereği müdahalelerde bulunmaya da ihtiyaç duymamıştır. Aşağıdaki örnekte ise kaynak metindeki kelime ve terkipler korunmuş; fakat vezin gereği öge diziliminde farklı bir tercihte bulunulmuştur.

Kaynak metin: *Hemçü tıflân menger ender sürh ü zerd*

Çun zenân mağrûr-ı reng ü bû me-gerd

Tercüme : Sürh ü zerde tıfl-veş aldanma sen

Reng ü büya olma mağrûr hemçü zen (vr., 9^b).

Kaynak metnin ilk mısraının sonunda yer alan “sürh ü zerd” ibaresi, tercüme metinde de aynen aktarılmış; fakat tercüme metinde ilk mısraın başında yer almıştır. Tercüme metnin ikinci mısraının başında yer alan “reng ü bû” ibaresi, kaynak metinde ikinci mısraın ortasındadır. Yine kaynak metindeki “zenân” kelimesi, tercümede teklik hâliyle “zen” olarak ikinci mısraın sonuna yerleştirilmiştir. Aynı kelimelerin kullanılmasına rağmen kaynak metin ve tercüme metin arasındaki bu asimetrinin temel sebebi, veznin ve kafiyenin gözetilmesidir. Tercüme metnin birinci mısraının sonunda yer alan “sen” kelimesine kafiye oluşturabilmek için, kaynak metindeki “zenân” kelimesinin teklik şekli “zen” tercih edilmiş ve bu kelime de mısraın sonuna kaydırılmıştır.

Riyâzü’r-Rızâ’da kaynak metindeki Arapça, Farsça kelime ve terkiplerin tekrar edilerek yapıldığı tercüme metinlerin yanı sıra, kaynak metindeki terkip ve kelimelerin aynen aktarılmadığı, farklı kelime ve terkiplerin tercih edildiğini de görürüz.

Kaynak metin: *Hubb-i dervîşân kîlid-i cennetest*

Düşmen-i îşân sezâ-yı la’netest

Tercüme: Hubb-i dervîş mûcib-i gufrân olur

Anlara buğz eylemek tuğyân olur (vr., 11^b)

Kaynak metin günümüz Türkçesine nesir olarak “Dervişlere muhabbet (etmek), cennetin kilididir. Onlara düşman (olan) lanete sezadır (lanetlidir)” şeklinde çevrilebilir. Tercüme metin ise “Dervîşi sevenin affedilmesi (bağışlanması) gerekir. Onları sevmemek taşkınlık olur” şeklinde nesre aktarılabilir. Tercüme metindeki kelime ve terkiplerin kaynak metinden farklılık arz ettiği görülür. Kaynak metindeki “kîlid-i cennet” (cennetin kilidi)ifadesi yerine tercümede “mûcib-i gufrân” (affedilmesi gereken)

ifadesi; “Duşmen” kelimesi yerine tercümede “buğz” kelimesi; “la’net” yerine ise tercümede “tuğyân” kelimesi tercih edilmiştir. Kaynak metindeki ve tercüme metindeki kelimeler/terkipler farklılık arz etmesine rağmen iki metin de anlam olarak aynı noktada buluşmaktadır.

Kaynak metin: *Ân ki neb'ved merd-râ fi'l-i nikû*

Murde mî-dâneşi neb'ved zinde û

Tercüme: Olmaya ol kimsede nikû-fi'âl

Zinde bilme mürdedür ol bed-hisâl (vr., 30^a)

Kaynak metin günümüz Türkçesine “Güzel işi (ameli) olmayan bir kimseyi ölü olarak bil; zira o diri değildir” şeklinde çevrilebilir. Tercüme metin ise “bir kişinin güzel bir fiili olmazsa onu diri bilme. O kötü huylu, ölüdür” şeklinde nesre aktarılabilir. Anlam itibariyle aynı doğrultuda yer alan bu beyitlerde farklı kelimeler tercih edilmiştir.

Bu bağlamda ortaya çıkan diğer bir sorun ise, kaynak metin tercüme edilirken Arapça ve Farsça kelimelerin tercüme metinde neden yine Arapça veya Farsça bir kelime ile karşılanmış olması sorunudur. Sorun gibi görünen bu durumun ortaya çıkmasında şu faktörler etkili olmuş olabilir. Birincisi, mütercimim tercüme esnasında kaynak metnin kelime kadrosundan çok fazla uzaklaşıp, anlamın dağılmasına yol açmamak istemesi. İkincisi, mütercimim kaynak metnin kelime kadrosunu takip ederek tercüme metnin vezni ve kafiyesi için kendisine kolaylık sağlaması. Üçüncüsü, mütercimim kaynak metinde yer alan Arapça ve Farsça kelimeleri muhataba/okura öğretme arzusu. Dördüncüsü, mütercimim kaynak metinde kullanılan bazı Arapça ve Farsça kelimelere Türkçe karşılık bulmakta zorlanmış olması.

Aşağıda verilen beyitler, kaynak metinde yer alan Arapça bir kelimenin tercüme metinde yine Arapça menşeli farklı bir kelime ile karşılanmasına örnek teşkil etmektedir.

Kaynak metin: *Asl-ı pâk âmed **delil**-i nîk-baht*

Nîst bî-aslî sezâ-yı tâc u taht

Tercüme: Aslı pâke oldu **bürhân** nîk-baht

Bî-asîle lâyıık olmaz tâc u taht (vr., 10^b)

Kaynak metinde yer alan “delil” kelimesi Arapça’dır. Mütercim, bu kelimeyi karşılamak için tercüme metinde “bürhân” kelimesini kullanmıştır. “bürhân” kelimesi de yine Arapça menşelidir.

Kaynak metin: *Her ki der-reh ez-girân bârân buved*

*Her demeş ez-**dîde** hûn bârân buved*

Tercüme: Yüki ağır olanun yolda hemân

Eşk-i **çeşmi** dâ'imâ olur revân (vr., 16^b)

Bu tercümede kaynak metindeki Farsça göz anlamına gelen “dîde” kelimesini karşılamak için yine göz anlamında Farsça menşeli farklı bir kelime “çeşm” kullanılmıştır.

Kaynak metindeki kelimelerin hiçbirini tekrar etmeden yapılan tercüme de dikkat çekmektedir. Aşağıdaki örnekte kaynak metinle tercüme metin arasında neredeyse hiçbir ortak kelime yoktur.

Kaynak metin: *Kes nebâyed penc çîz ez-penc kes*
Yâd gîr ez-nâsîh-ı hod in nefes

Tercüme: Beş şeyi beş kimseden itme ümîd
Hâtırında pendi tut olma anîd (vr., 33^a)

Tercüme özelliklerine dair dikkat çeken bir diğer husus da “ey püser”, “ey azîz”, “ey gulâm”... gibi kaynak metinde yer alan hitap ifadelerinin hedef dile tercüme edilmemiş olmasıdır.

Kaynak metin: *Bî-hured dâniş vebâlest ey püser*
İlm murg u akl bâlest ey püser

Tercüme: İlm bî-akl olıcak olur vebâl
İlm murg u akl ana per ile bâl (vr., 24^b)

Örnekte görüldüğü gibi “ey oğul” anlamına gelen “ey püser” hitabı, tercüme metinde tekrar edilmemiş ve bu ifadenin tercümesine de yer verilmemiştir. Bunun vezin gereği yapılmış bir tasarruf olduğu düşünülebilir. Şöyle ki beytin vezni için herhangi bir sorunun oluşmadığı yerlerde, hitap ifadeleri aynen tekrar edilmiştir.

Kaynak metin: *Çâr çîzest ez-hatâhâ ey püser*
Gûş dâreş bâ-tu gûyem ser-be-ser

Tercüme: Dört hatâlu nesne var ey püser
Tut kulak kim sana diyem ser-be-ser (vr., 26^b)

Bahsi geçen tercüme özellikleri değerlendirildiğinde, Seyyid Alî Rızâ'nın tercümesinde kaynak metin, aslına sadık kalınarak beyit beyit tercüme edilmiştir. Tercümede herhangi bir genişletme veya şerh boyutuna varabilecek bir yorumdan söz edilemez. Kelime kelime bir tercüme olmamakla birlikte, kaynak metnin anlamı, anlaşılabilir bir dil ve üslupla hedef dile aktarılmıştır. Tercüme metne kendinden bir şeyler ilave etmeyen mütercim, kaynak metindeki nazım şeklini ve vezni bire bir takip etmiştir. Bu yönüyle telif bir eserden ziyade tercüme bir eser olarak ön plâna çıkmaktadır. *Riyâzü'r-Rızâ*, her ne kadar tercüme bir eser olsa da edebî bir değerinin olduğunu söyleyebiliriz.

g. Riyâzü'r-Rızâ İntihal Bir Eser Midir?

Bir kimsenin başkasına ait bir şiiri, eseri veya sözü kendisine nispet etmesi (Durmuş, 2000: 347) anlamına gelen intihalin birkaç çeşidinden bahsedilir. Bunlardan ilki çalmak anlamına gelen “sirkat”tir. Başkasına ait bir fikri veya hayali kullanmaya “ahz ü sirkat”; bunun belli olanına “zahir sirkat”; belli olmayanına “gayr-i zahir sirkat” denir. Divan şairleri arasında görülen intihallerin çoğu, Arapça ve Farsça mısra ve sözlerin Türkçe'ye tercüme edilerek sahiplenilmesi şeklindedir. Büyük şairler için mazmun iktibas olarak kabul edilen bu arz intihallerin de çeşitleri vardır. “İgâre” veya “mesh”, bir şairin manzumesini benimsemek; “ilmâm” veya “selh” , bir manzumenin yalnız manasını almak yoluyla yapılan intihaldir. Bir de başka bir şairin şiirinden ilham alarak ondaki fikirleri kullanmak suretiyle gerçekleştirilen “hâyîde” vardır (Durmuş, 2000).

Şairler bazen başka bir şairin eserinden/şiirinden hareketle benzer şiirler (nazire) yazdıkları gibi, bazen de birbirlerinden habersiz olarak aynı şiiri yazarlar (tevârüd). Nazire ve tevârüd, intihalden oldukça farklıdır. Edebiyatımızda bahsi geçen konularla ilgili oldukça fazla örnek vardır.⁵ Biz burada Seyyid Ali Rızâ (öl. 1850'den sonra)'nın tercümesi ile kendisinden yaklaşık 100 yıldan daha fazla bir süre önce yaşamış olan Hasan Şuûrî (ö.. 1693-94)'nin tercümesinin benzerlikleri/ortaklıkları üzerinde duracağız.⁶

Çalışmamız esnasında, *Pendnâme* tercümelerini incelerken HŞ. ile RR'deki tercümelerin büyük ölçüdeki birbirine benzediğini hatta birçok beytin tercümesinin iki metinde de bire bir aynı olduğunu gördük. Bu durumun bir benzerlikten ibaret olması, oldukça zayıf bir ihtimal olduğu için, cevaplanması gereken birkaç soru karşımıza çıkmaktadır.

- a. RR, HŞ'nin farklı bir nüshası mıdır?
- b. Seyyid Ali Rızâ, bir mahlas değişikliği yaparak HŞ'yi sahiplenmiş midir?
- c. İki tercümenin de aynı eserin tercümesi olması hasebiyle benzerliklerin/ortaklıkların doğal kabul edilmesi mi gerekir?
- d. RR, intihal bir eser midir?

İki tercüme arasındaki bu derece benzerlik/ortaklık, RR'nin HŞ'nin farklı bir nüshası olabileceği ihtimalini akla getirirse de RR'nin temmet kaydından eserin Seyyid Ali Rızâ'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kayıttan hareketle eserin yazılış tarihinin 1266 Ramazan / Temmuz 1850 olduğu ortaya çıkmaktadır. HŞ'nin müellif nüshası olan Süleymaniye Ktp. Darülmecnevi Bölümü Nr. 185'teki nüshanın Temmuz 1672 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. İki eserin de müellif nüshalarının elde olması, RR'nin HŞ'nin farklı bir nüshası olması ihtimalini çürütmektedir. Buna ilaveten RR'nin girişindeki mensur bölümde “...be-her beytini Türkî olarak nazmen tercüme tarîkine hîç bir taraftan sülûk ve tasaddî olunmamış...” (Seyyid Ali Rızâ, 1^b) ifadesinden anlaşıldığına

⁵ Konuyla ilgili terminoloji ve örnekler için bk: (Sertkaya, 1999).

⁶ Yazımın bundan sonraki bölümünde, Seyyid Ali Rızâ'nın Pendnâme tercümesi *Riyâzü'r-Rızâ* (RR); Hasan Şuûrî'nin tercümesi ise (HŞ) şeklinde kısaltılarak gösterilecektir.

göre Seyyid Ali Rızâ, kendisinden önce hiç kimse tarafından *Pendnâme*'nin Türçe manzum bir tercümesinin yapılmadığını söylemektedir.

Seyyid Ali Rızâ'nın mahlas değiştirerek HŞ'yi sahiplenmiş olması, pek mümkün görünmemektedir. Çünkü hem RR'de hem de HŞ'de mütercimler mahlaslarını kullanmamışlardır.

Kaynak metnin aynı olduğu tercümelerde, tercüme metinler arasında benzerliklerin olması makul karşılanabilir. Şöyle ki hem RR'de hem de HŞ'de aynı tercüme metodu uygulanmıştır. Yani iki tercümede de kaynak metin; beyit beyit, aynı vezin ve nazım şekliyle ve de aslına bağlı kalınarak tercüme edilmiştir. Böyle bir tercüme faaliyetinde benzer kelime, terkip ve ibarelerin kullanılması, aynı tercüme metodunun takip edilmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkabilir. Hatta bazı beyitlerde ortak tercümeyle de karşılaşma ihtimalimiz vardır. Fakat onlarca beyitte karşılaştığımız ortak tercüme, bahsedilen durumun biraz daha farklı olduğuna işaret etmektedir. İki tercüme arasındaki büyük çaplı ortaklık, aynı tercüme metodunun kullanılmış olmasıyla izah edilemeyecek boyuttadır.

Son olarak aklımıza RR'nin intihal olup olmadığı sorusu gelmektedir. Bu sorunun cevabına geçmeden önce, iki tercüme arasındaki ortaklıkları örneklerle göstermeye çalışacağız.⁷

Tercümenin bire bir aynı olduğu beyitler:

HŞ:	Ululuga oldı dört nesne delil	
	Kimde kim ola odur merd-i asil	(b. 102)
RR:	Ululuga oldı dört nesne delil	
	Kimde kim ola odur merd-i asil	(vr. 8b)
HŞ:	Zâhirün itme müzeyyen ey fakîr	
	Bâtınun tâ kim ola bedr-i münîr	(b. 148)
RR:	Zâhirün itme müzeyyen ey fakîr	
	Bâtınun tâ kim ola bedr-i münîr	(vr. 11b)
HŞ:	Sûret-i zîbâya râğbet eyleme	
	Atlas u dîbâ libâsın isteme	(b. 149)
RR:	Sûret-i zîbâya râğbet eyleme	

⁷ Hasan Şuûrî'nin *Pendnâme* tercümesi'ne ait örnekler, Aişe Handan Konar (2010) tarafından neşredilen Lâtin harfli metinden alınmıştır. *Riyâzû'r-Rızâ*'dan alıntılanan örnek beyitler için bk: Seyyid Alî Rızâ, *Riyâzû'r-Rızâ*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler Bölümü, TY 1342. Kaynakların tekrar edilmesiyle oluşacak dipnot kabarcıklığını giderebilmek için, bu iki kaynak dipnotlarda gösterilmemiş, sadece beyit (b.) ve varak (vr.) numaraları verilmiştir.

	Atlas u dîbâ libâsın isteme	(vr. 11b)
HŞ:	Sûf giy sûfi gibi ma'rûf ol	
	Hem sıfât-ı Hak ile mevsûf ol	(b. 156)
RR:	Sûf giyüp sûfi gibi ma'rûf ol	
	Hem sıfât-ı Hak ile mevsûf ol	(vr. 12a)
HŞ:	Ger binâyı idesin göge yakın	
	Âkıbet olur yirün zîr-i zemîn	(b. 164)
RR:	Ger binâyı idesin göge yakın	
	Âkıbet olur yirün zîr-i zemîn	(vr. 12b)
HŞ:	Ehl-i dünyâya k'ide şeytân gulû	
	Çerb u şîrîn lokma eyler ârzû	(b. 191)
RR:	Ehl-i dünyâya k'ide şeytân gulû	
	Çerb u şîrîn lokma eyler ârzû	(vr. 14a)
HŞ:	Kıl tevâzu' halka ol sâhib-edeb	
	Ehl-i takvâ sohbetin eyle taleb	(b. 432)
RR:	Kıl tevâzu' halka ol sâhib-edeb	
	Ehl-i takvâ sohbetin eyle taleb	(vr. 29b)

Örnek olarak seçtiğimiz bu beyitlerde görüldüğü gibi tercümelere arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. İki tercüme arasındaki ortaklıkların hangi boyutta olduğunu anlaşıldığını düşünerek bu kadar örnekle yetinmiyoruz. Aksi hâlde daha fazla sayıda örnek vermek mümkündür.

Sadece bir kelimenin farklı tercüme edildiği beyitler:

HŞ:	Cümbüş it dâ'im kesâlet eyleme	
	Çün belî didün betâlet eyleme	(b. 221)
RR:	Cümbüş it bâri kesâlet eyleme	
	Çün belî didün betâlet eyleme	(vr. 15b)
HŞ:	Yükün ağır menzûlini dûr bil	
	Hem-rehünden girü kalma sa'y kıl	(b. 224)
RR:	Yükün ağır menzûlini dûr bil	
	Sâ'irinden girü kalma sa'y kıl	(vr. 16b)

Aynı kelime kadrosuna sahip olup öge diziliminin farklı olduğu beyitler:

- HŞ: **Oldı hâmis** dahı havf-ı düşmenân
Ömre bunlardur iden dâ'im ziyân (b. 402)
- RR: **Hâmis oldı** dahı havf-ı düşmenân
Ömre bunlardur iden iden dâ'im ziyân (vr. 27b)
- HŞ: **Kizbi halka** söylmekden kıl hazer
Kim yalan inşanı revnaksız ider (b. 406)
- RR: **Halka kizbi** söylmekden kıl hazer
Kim yalan inşanı revnaksız ider (vr. 28a)

Tercümenin tamamen farklı olduğu beyitler:

- HŞ: İtme nâ-meşrû' olan fi'le heves
Hiç yakın olma ana ey bü'l-heves (b. 448)
- RR: Nâ-pesend-i şer' olan fi'lin sakın
Çevresinde tolaşup olma yakın (vr. 30b)
- HŞ: Birisi de dost ola tab'-ı selîm
Pür-muhabbet biri mahdum-ı kerîm (b. 472)
- RR: Hoş olur yâr-i muvafık dünyede
Biri de mahdûm-ı müşfik dünyede (vr. 33a)

İki tercümenin farklı bölümlerinden alıntılanan örnek beyitlerde de görüldüğü gibi RR'deki beyitlerin birçoğu HŞ'den aynen aktarılmış; bazı beyitlerin sadece bir kelimesi değiştirilmiş, kimi beyitlerin ise kelimeleri korunarak öge dizilimlerinde değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte RR'deki bazı beyitlerin tercümeleleri HŞ'deki tercümelelerden tamamen farklıdır.

Seyyid Alî Rızâ'nın Hasan Şuûrî'den etkilenerek eserini yazmış olması ihtimali oldukça yüksektir. Çünkü iki tercüme arasında tevârüdle veya tesadüfle izah edilemeyecek kadar çok ortaklık vardır. RR'nin bütünüyle intihal bir eser olduğunu söylemek pek mümkün görünmemekle birlikte, RR'nin HŞ'den esinlendiğini ve birçok beytini aynen, kimi beyitleri de kısmen değiştirerek aktardığını söylemek durumundayız.

II. Sonuç

Türk edebiyatında en fazla itibar gören eserlerden bir tanesi de Attâr'ın *Pendnâme*'sidir. Mevlana'nın *Mesnevî*'sinden sonra en çok tercümesi ve şerhi yapılan eserdir. Eserin bu kadar sevilip beğenilmesinin temelinde içerdiği evrensel mesajların payı büyüktür. Türk edebiyatında *Pendnâme* tercümeleleri, XVI. yüzyılda görülmeye

başlanmış ve tercüme genellikle manzum olarak yapılmıştır. Kimi şairler tarafından bire bir tercüme edilen eser, bazı mütercimler tarafından şerh boyutuna ulaşabilecek genişletilmiş tercümeyle Türkçe'ye aktarılmıştır. İlk manzum tercüme, Sabâyî'nin *Sırât-ı Mustakîm* adlı eseridir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Pendnâme*'nin manzum tercümelerinin sayısı on üçtür. Konuyla ilgili yapılacak daha detaylı çalışmalar neticesinde, şu ana kadar haberdar olmadığımız *Pendnâme* tercümelerinin gün ışığına çıkma olasılığı oldukça yüksektir.

Kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulunmayan XIX. yüzyıl şairi Seyyid Alî Rızâ'nın *Riyâzü'r-Rızâ* adlı *Pendnâme-i Attâr* tercümesi, onun ulaşılabilen tek eseridir. *Riyâzü'r-Rızâ*, kelime kelime olmamakla birlikte, aslına uygun bir şekilde, anlama sadık kalınarak yapılmış bir tercümedir. Eser üzerinde yaptığımız çalışma neticesinde bu eserin Hasan Şuûrî'nin *Pendnâme* tercümesinden büyük ölçüde etkilendiği ve faydalandığı kanaatine vardık. Bu nedenle eserin özgün bir değere sahip olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Kaynaklar

- Akarsu, K. (1990). *Zaifî Divanı*, Ankara: Gazi Üniversitesi, SBE. Yüksek Lisans Tezi.
- Aksoyak, İ. H. (2014). "Hasan Şuûrî Çelebi",
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com> [E.T. 02.10.2017].
- Altun, K. (2004). *Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pend-i Attâr)*, Ankara: Laçın Kitabevi.
- Arslan, M. (2014). "Hâdî, Ali Rızâ",
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com> [E.T. 10.10.2017].
- Arslan, M. (2014). "Hacı Ali Rızâ Efendi, Pertevî, Fevzî, Rızâ",
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com> [E.T.0.10.2017].
- Arslan, M. (2014). "Ali Rızâ Efendi, Bursalı",
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com> [E.T. 10.10.2017].
- Atlansoy, K. (1987). *Sabâyî, Sırât-ı Müstakîm*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
Bursa: Uludağ Üniversitesi, SBE.
- Atlansoy, K. (2005). "Pend-i Attâr'ın İlk Çevirisi: Sabâyî'nin Sırât-ı Müstakîm Mesnevisi", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 20, 28-29.
- Balcı, A. (2011). *Nâilî'nin Kenz-i Nesâyih Adlı Eseri ve Nasihat Geleneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi SBE.
- Bilgin, A. E. (1998). *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Bursalı M. T. (2000). *Osmanlı Müellifleri*, (hzl. Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz), Ankara: Bizim Büro Yay.
- Çağrıncı, M. (2006). "Nasihat", Ankara: DİA, 32, 408-409.
- Durmuş, İ. (2000). "İntihal", Ankara: DİA, 22, 347-350.
- Erdoğan, M. (2014). "Ali Rızaullah Efendi, Yenişehir-Fenârî",
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com> [E.T. 10.10.2017].

- Gençosman, M. N. (1985). *Pendname: Öğüt Kitabı*, İstanbul: MEB Basımevi.
- Hamada R. (2014). *Siyâhîzâde Ali Efendi ve Gülşen-i Ahbâr Adlı Pend-i Attâr Tercümesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi SBE.
- İnal, İbnülemin M. K. (2000). *Son Asır Türk Şairleri*, (hzl. Özcan Hidayet), Ankara: AKM Yay.
- Koçın, A. (1991). *Zaîfî ve Bustân-ı Nasâyih'i*, Ankara: Gazi Üniversitesi, SBE. Yüksek Lisans Tezi.
- Konar, A. H. (2010). *Hasan Şuûrî Efendi'nin Pend-nâme-i Attâr Tercümesi Metin ve İnceleme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Köksal, M. F. (2017). "Edirneli Nazmî, *Mecma'u'n-Nezâ'ir*"
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> [E.T. 29.09.2017].
- Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: TTK Yay.
- Mazıoğlu, H. (1997). "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Çevirisi", *Türkoloji Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, VII, 47-53.
- Mazıoğlu, H. (1981). "Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid İçin Yapılan Pendnâme-i Attâr Çevirisi", Ankara: VIII. Türk Tarih Kongresi, C. II, s. 1183-1193.
- Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hüseynî, *Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler Bölümü Nr. TY 7190.
- Miyasoğlu, O. E. (2011). *Nâilî Sâlih Kenz-i Nesâyih (Metin-İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi SBE.
- Ördek, Ş. (2014). "Siyâhîzâde/Sipâhîzâde Mehmed"
<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com> [E.T. 29.09.2017].
- Pala, İ. (2006). "Nasihatnâme", Ankara: DİA, 409-410.
- Sertkaya, O. F. (1999). "Tevârüd mü? Adaptasyon mu? Nazîre mi? Yoksa İntihal Yani Sirkat-i Şiir mi?" İstanbul: *İlmî Araştırmalar*, 7, 191-199.
- Seyyid A. R. *Riyâzû'r-Rızâ*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler Bölümü, TY 1342.
- Toruk, T. (2010). *Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. Ali Et-Tosyevî ve Pend-i Attâr Tercümesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi, SBE.
- Üst, S. (2011). "Nazmî, Edirneli", <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com> [E.T. 28.09.2017].
- Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBE.
- Yılmaz, B. F. (2014). "Za'îfî, Pîr Muhammed", www.turkedebiyatisimlersozlugu.com [E.T. 27.09.2017]